

FIKHİN AKTÜEL DEĞERİ

Prof. Dr. H. Yunus APAYDIN

Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku Anabilim Dalı

“F

ıkhın aktüel değeri var mıdır?” sorusuna, ülkemizde değişik çevrelerin farklı cevaplarının olabileceği tahmin edilebilir. Mesela din tahsili görmüş kesimlerin, diyanetin, ilahiyatçı akademisyenlerin, cemaatlerin, medrese kökenlilerin, kısaca dindar camianın, bu soruya farklı cevaplar vermeleri muhtemel olduğu gibi, bu tahsilden geçmemiş olanların cevapları da farklılık gösterebilir. Cevapların farklılığı, büyük ölçüde, fıkha ilişkin bakış açılarının, fıkhi konumlandırış biçimlerinin farklılığından kaynaklanır.

Müslümanların günümüzde karşılaştığı sorunların kendi doğal, kültürel, dînî, toplumsal, siyasal şartlarının ürettiği sorunlar olmadığını; bunların harici şartların, mesela modernitenin, sekülerleşmenin, kapitalizmin dayatmasıyla ortaya çıkan meseleler olduğunu ve bu sorunlara ilişkin önerilen çözümlerin meşrulaştırıcı bir fıkıh anlayışının ürünü olmakla malûl olduğunu dile getiren azımsanmayacak aydın, yazar çizer var. Vaktiyle bazı konuşmalarında ve yazılarında, modern dönemde Müslüman dünyanın fakih yetiştiremediğini, genel olarak bu dönem din bilgilerinin ve aydınlarının teori/paradigma üretmeden, çözüm üretme telaşına düştüklerini dile getirmek suretiyle asıl meselemizin önce sağlam bir teori/paradigma oluşturmak olduğuna

işaret ettiğim düşünülürse, benim de en azından sağlam bir teori içinde olmaksızın üretilip sunulan çözümlerin bir anlamda meşrulaştırıcı ve esasen palyatif çözümler olduğunu zımnen dile getirdiğim söylenebilir. Fakat “mâ lâ yudrek kulluhu la yutreku kulluhü” (tamamı elde edilemeyen şeyi toptan terk etmek gerekmez) mantığı fahvasınca, akıp giden hayat içerisinde, hayattan kopmamak ve gerçekleşen çabaları hiçe indirmemek adına, buna da bir ölçüde ihtiyaç duyulduğunu da teslim etmek gerekir. Elbette ki, bugün gerek bilim ve teknolojinin, iletişim araçlarının gelişmesi, gerek uluslararası ve uluslar üstü metinlerin söz konusu olduğu ve bu yüzden adeta küçük bir köy haline gelen dünyada olup bitenleri, bizim dışımızda gelişen şeyler olarak görüp onlardan bağımsız yeni alternatif düşünceler çözümler üretmek mümkün mü sorusunu da sormak gerekir. Unutmamak gerekir ki, bir ideal veya olması gereken ufkuna sahip olarak “olan”ı dikkate almak, bir anlamda “olması gereken”in basamaklarını döşemek anlamına gelir. Yeni bir teoriye, paradigmaya ihtiyaç olduğu kesin, ama ayakları yere basan işe yarar bir paradigmanın nasıl oluşturulacağı, meşruiyetinin nasıl sağlanacağı ciddi tartışma konusudur.

Günümüzde karşılaştığımız

so-

r u n -

ların Müs-

lûmanların kendi sorunları olmadığını iddia edenler için basitçe şunu söyleyebilirim. Bir kere İslam dini ve şeriatı steril bir ortama değil, genellikle “câhiliyye” diye nitelendirilip olumsuz gözle bakılan bir hayatın, bir kültürün içerisine ve o cahiliyenin diliyle inmiştir. Kur’an ve dolayısıyla Hz. Peygamber cahiliye örfünü, kültürünü, toptan reddetmemiş, aksine, kimini tamamen ortadan kaldırırken (ilgâ), kimini aynen sürdürmüş (ibkâ), kimini de revize ederek ve düzelterek (ıslah ve tadil) devam ettirmiştir. Burada Hz. Peygamberin “Cahiliyede seçkin olanlar, fikhettiklerinde, İslam’da da seçkindirler” mealindeki hadisini de hatırlamak yerinde olur. Hz. Peygamberin reddedip ortadan kaldırdığı şeylerin ve gerek olduğu haliyle, gerekse düzelterek devam ettirdiği şeylerin oransal olarak durumunu net olarak bilmiyorum, bu konuda titiz bir çalışma da görmedim. Fakat genel olarak, ilga ettiği

**Müslümanların
günümüzde karşılaştığı
sorunların kendi
doğal, kültürel, dînî,
toplumsal, siyasal
şartlarının ürettiği
sorunlar olmadığını;
bunların harici şartların,
mesela modernitenin,
sekülerleşmenin,
kapitalizmin
dayatmasıyla ortaya
çıkan meseleler
olduğunu ve bu
sorunlara ilişkin önerilen
çözümlerin meşrulaştırıcı
bir fıkıh anlayışının
ürünü olmakla malûl
olduğunu dile getiren
azımsanmayacak aydın,
yazar çizer var.**

şeylerin özellikle tevhid inancına ve genel ahlak ilkelerine aykırı olan şeyler olduğunu söyleyebilirim. Yine sonraki dönemlerde, gerek Büveyhîlerin, gerek sonrasında Selçukluların siyasal otoriteyi ellerine geçirip halifeyi sembolik pozisyona düşürmeleri sırasında, gerek Moğol istilası döneminde, gerekse Osmanlıların son dönemlerinde fukahânın “karşılaştığımız sorunlar bizim sorunlarımız değil” deyip hayatın dışında kaldıklarını hatırlamıyorum. Aksine eski fukaha karşılaştıkları her kırılma veya değişim dönemlerinde, imkan ölçüsünde, fıkıhî bir şekilde hayata müdahil kılmaya çalışmışlardır. Bugünkü şartların daha ağır olduğu ve bu dönemle geçmiş dönemler arasında bazı farklar olduğu müslâman olmakla birlikte, aynı tavrın bugün için de geçerli olduğunu düşünmeye engel olacak bir şey yoktur. En fazla bugün fıkıhî hayata dahil etmenin yol ve yönteminin geçmiş dönemlerle aynı olmadığını söyleyebiliriz. Zaten esas mesele de budur.

Bu şartlar içerisinde fıkıhın aktüel değerine ilişkin söz söyleyebilmek için önce fıkıhın tarihi süreç içerisinde nasıl anlaşıldığı, din ve şeriatle ilişkisinin ne olduğu, ne işlev gördüğü, geçmişte hangi işleri nasıl başardığını ortaya koymak, ardından modern dönemde fıkıh adına ne yapıldığına işaret etmek ve son olarak günümüzde doğru biçimde nasıl konumlandırılacağı ve

fıkıhın hayata dahil olmasının imkanı ve bunun yolunu tartışmak gerekir. Fıkıhın hayata dahil olmasının imkanı araştırılırken, belirtilen hususlar yanında, içinde yaşanan gerçekliğin iyi tanınmasının ve doğru konumlandırılmasının gerekliliği izahtan varestedir. İçinde yaşanan şartlardan bağımsız işe yarar sistematik yapı oluşturmak bir yana, tikel çözümler bile üretilemez.

Bütün bu hususları bu kısa yazı çerçevesinde derinlemesine incelemek mümkün olmadığı için bazı genel noktalara işaretleyeceğim.

I. FIKIH NEDİR?

Fıkıh denilince benim aklıma hemen, Ebu Hanîfe'nin “Fıkıh, kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir” şeklindeki fıkıh tanımı gelir. Hem “itikâdiyyât” denilen inanç konularını, hem “vicdâniyyât” denilen ahlakî konuları, hem de “ameliyyât” denilen pratik konuları, yani yapıp etmelerimize ilişkin konuları içine alması ve bunları aynı zihni, entelektüel faaliyetin tabiri caizse kuşatıcı fıkıh faaliyetinin farklı boyut ve düzeyleri olarak konumlandırması itibarıyla, fıkıhın en kapsamlı ve en güzel tanımı kanaatimce budur. Bu tanımın önemli imalarından biri, bu üç alanın birbiriyle ilişkili olduğu ve üçünün anlamlı bir bütünlük içerisinde bir arada bulunmasının gerekliliğidir. Bu gereklilik, aynı zamanda, fıkıhın ahlakî bir

özünün bulunduğu kabulüne de işaret eder.

Sözü edilen üç boyutun süreç içerisinde farklı ilim dallarıyla temsil edilmeye başlanması sebebiyle fıkıh sadece amelî konulara, yani gözlenebilen davranışlara ve bunların hükümlerinin bilinmesine, daha açık söylenirse, hem kulun yaratıcısı karşısındaki görevlerinin (ibâdât) ve hem de diğer insanlarla ilişkilerinde ortaya çıkan hak ve yükümlülüklerin bilinmesine indirgenmiştir. Bu ikinci alan, bugünkü terminolojiyle hukuk alanıdır. Her ne kadar modern dönemde ortaya çıkan İslam Hukuku tabirinin, fıkıh terimi yerine ikame

edilmesinden pek hoşlanmasam da, yaygınlaşan bu kullanımın hiç değilse sadece hukuk alanı için kullanılmasını önerebilirim. Klasik dönemde, siyaset veya devlet yönetimine ilişkin konular “el-ahkâmu’s-sultâniyye”, miras konuları “ferâiz”, yargılama hukuku “edebu’l-kâdî” gibi başlıklar altında ayrıldığı gibi, vaktiyle fıkıh kapsamında olan bazı konular da, fıkıhtan tamamen kopmasa da, günümüzde birer ayrı disiplin olarak gelişme eğilimindedir. Ekonomi, siyaset bunlardan bazılarıdır. Bunlar genelde başına İslam getirilerek, “İslam ekonomisi” gibi isimlerle anılıyor ama illa bir ek getirilecekse “iktisat

fıkıh”, “siyaset fıkıh” denilmesi daha uygun düşebilir. Aşırı branşlaşmanın bazı mahzurları olsa da, fıkıhçı akademisyenlerin, günümüz hukukunda olduğu gibi branşlaşmalarının alana derinlik katacağı, modern hukukla mukayeselerin alana zenginlik katacağı söylenebilir.

Belirtmek gerekir ki başlangıçta fıkıh kapsamında düşünülen inanç, ahlak ve amel konularının sonraki dönemlerde farklı ve müstakil disiplinlerce sistemeleştirilmesi, bu üç alanın birbirinden koptuğu anlamına gelmez. Her zaman açık edilmese de bu ilişkisel bütünlük ulemanın zihin dünyasında varlığını korumuştur.

Bu husus esasında Müslüman bilinç açısından hem bir meziyet hem de bir imtiyazdır.

Üç alanın ayrışmasından sonra Ebu Hanife'nin yukarıdaki fıkıh tanımına, Hanefî bilginler bu ayrışmayı belirginleştirmek ve fıkıh ilmini pratiklere özgülemek üzere, "amel bakımından" kaydını ilave etmek durumunda kalmışlardır. Yaygın başka bir fıkıh tanımını da kısaca "şer'î amelî hükümleri bilmek" şeklindedir. Dikkat edilirse her iki tanım da fıkıh, bir üretim faaliyeti, bir süreç olarak tanımlamaktadır. Sonraları, bu üretim faaliyetinin sonucunda oluşan görüşler toplamının da fıkıh olarak nitelendirildiğini görüyoruz. Mesela fıkıh kitabı denildiğinde kastedilen, bu ikinci anlamda fıkıhtır. Bu ayrım önemlidir. Çünkü "Fıkıhtan ne beklemeliyiz?" ya da "Fıkıhın aktüel değeri nedir?" sorusuna verilecek cevap hangi fıkıhın kastedildiğine göre değişiklik gösterecektir.

Fıkıhın sistemleşmesi kurucu imamlar denilen mezhep imamlarıyla birlikte başlamış ve mezheplerin oluşmasıyla birlikte sistematik üretim başlamıştır. Bu bakımdan fıkıh tarihi kitabı yazılacaksa bu dönemden başlatılmalıdır. Her bir mezhep, belli ilkeleri, kabulleri ve yöntemi olan birer paradigma, bütün hayat olaylarına bu paradigma içinde çözüm üreten başlı başına birer hukuk sistemi ve birer hukuk teorisidir.

Mezhep olgusu, yaklaşık

Fıkıhın sistemleşmesi kurucu imamlar denilen mezhep imamlarıyla birlikte başlamış ve mezheplerin oluşmasıyla birlikte sistematik üretim başlamıştır.

Abbassiler döneminden itibaren yerleşik bir hal almış, Selçuklu, Osmanlı döneminde Hanefîlik, Endülüs'te Malikîlik resmi ya da yarı resmi biçimde devlet mezhebi haline gelmiştir. Mezhep olgusu, bir yönüyle ilkeli, tutarlı biçimde hayat olaylarını düzenlemeye, bir yönüyle de hukuk güvenliğini sağlamaya hizmet etmiştir. Kıyas, istihsan ve ıstıslah gibi içtihat formları yanında -ıstıslah düşüncesiyle bağlantılı biçimde- siyaset-i şer'iyye ve örf gibi başka yöntemsel enstrümanlar da devreye alınarak, fıkıh faaliyeti belli bir mantık ve tutarlılık içerisinde bir paradigma çerçevesinde yürümüş ve modern döneme kadar Müslüman toplumların ihtiyacını

önemli ölçüde karşılamıştır. Fıkıhın devletsel düzeyde, bir siyasal düzen içerisinde hayata tutunma, hayata dahil olma yolundaki son çırpınışı, Osmanlı'nın son dönemlerinde büyük ölçüde batılı kanun tekniğine uygun olarak hazırlanan Mecelle ile olmuştur. Bu süre belki Hukuk-ı Aile Kararnamesine kadar da uzatılabilir.

II. MODERN DÖNEMDE FIKIH

Modern dönem, özellikle sanayi devriminden itibaren Müslümanların ekonomik, askeri, siyasi, bilimsel ... birçok bakımdan geri kaldıkları ve yeni durum için bir yol bulmaya çalıştıkları bir dönemdir. Bu dönemde değişmekte olan tam idrak edilememiş, mevcut durum kabullenilememiş ve sağlam bir teori oluşturamamanın sıkıntıları yaşanmıştır.

Genel olarak dînî düşünce, özel olarak fıkıh açısından son 200 yıllık dönem için tanımlayıcı bir isim arandığında çırpınışı veya bocalama veya arayış nitelendirmelerinden hangisi uygun düşer bilemiyorum. Farklı cihetlerden hepsi de söylenebilir belki. Bu dönemde fıkıhın anlamı, işlevi ve hayata dahil edilmesinin yolu konusunda çok farklı anlayışların bulunduğu da görüyoruz.

Bu anlayışlar, farklı açılardan değişik şekillerde tasnif edilebilir. Bu yazıda, her tasnifin indirgeyici yönünün bulunduğu farkında olarak, şimdilik şöyle bir genel tasnif ve tasvir denemesi yapmakla yetineceğim.

1) Gelenekçi Nostalgik

Yaklaşım: Gelenekte her şeyin çözümünün olduğunu ve klasik fıkıh kitaplarında yer alan o çözümlerin, bugünkü sorunlarımızı da çözeceğini öne süren bu anlayış önceleri bir mezhebin görüşlerini sürdürmeyi tercih etse de, bir mezhebin görüşlerinin yetersiz kaldığı noktalarda, dört hak mezhebin içerisinden görüşler devşirmiş, bu da yetmeyince pergelin ayağını Zahirilik, Zeydiyye gibi mezheplere, o da yetmeyince mezhepleri bugüne gelmemiş veya hiç oluşmamış Evzâî, İbn Ebî Leylâ, Sevrî, Ebu'l-Leys gibi ilk dönem müçtehitlerinin görüşlerine, hatta sahabi ve tabiun görüşlerine kadar açmıştır. Bu yaklaşım sonraları, “mezheplerüstücü yaklaşım” veya “akademik yaklaşım” gibi isimlerle süslenmeye çalışılmıştır.

Bu yaklaşımın yanlış tarafları olarak değişimi göz ardı etmesi, klasik görüşlerin bugüne de yeteceğini düşünmesi, mezhep otoritesini sarsması, -benim “yamelı bohça fıkıhı” diye nitelendirdiğim- seçmeci ve telfikçi bir tutuma sahip olması gibi hususlar sayılabilir. Bu yaklaşımın olumsuz sonuçları arasında, fıkıhın dinleştirmesine yol açmasını ve fıkıhın dinamizmini ortadan kaldırmasını zikredebiliriz. Ayrıca bu yaklaşım, mezhep sistematığını dikkate almadığı için, en azından birey düzeyinde bir ahlakilik ve tutarlılık zemini olan mezhep fikrini sarsmış veya kaldırmıştır.

2) Geleneksiz içtihatçı/yenilikçi yaklaşım:

Geleneği bypass ederek naslar üzerinden diğer tabirle sıfırdan yeni içtihatlar yapılması gerektiğini öne süren bu yaklaşımın çeşitli versiyonları bulunmaktadır. Kimisi fıkıh usulünün imkanlarını bu yeni içtihat için yeterli görürken, kimisi fıkıh usulünün yenilenmesinden, kimisi yeni bir usul tesisinden söz etmektedir. Kimisi de ıstıslah, istihsan gibi enstrümanlara da atıf yaparak makasid içtihadını çözüm olarak önermektedir. Fakat bunların sağlam temeller üzerine kurulmuş, genel ilkeleri ve yöntemi belirlenmiş sistematik bir yapıdan, bir teori veya paradigmadan hareket ettiklerini söylemek zordur.

İstihsan, ıstıslah, siyaset-i şer'iyye, makasid gibi enstrümanlara ve kavramlara, geçmişte de başvurulduğunu biliyoruz. Ancak geçmişteki kullanımlar, bir ekol sistematığı içinde, bütüncül bir teori içinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, bu yöntemsel enstrümanların belli bir sistematik dahilinde kullanılmasıyla bir sistematik dahilinde olmaksızın kullanılması arasındaki ciddi fark gözden kaçırılmamalıdır.

3) Ütopik Yaklaşım: Mevcut durumun, Müslümanların kendi öz sorunları olmadığını, bunların sebebinin kapitalizm, modernite, sekülerleşme olduğunu, dolayısıyla bunları dikkate almadan bütüncül bir sistem oluşturmak gerektiğini savunanları bu grupta

düşünebiliriz. Bunların gelenekçi nostalgik tavidan farkı, gelenekçi anlayış, klasik görüşleri mevcut duruma taşımayı düşünürken bunlar sıfırdan bütüncül bir sistem peşindedir. Hilafet de dahil, geleneksel yapı ve görüşleri, bütünüyle bugün uygulamayı hedefleyenlerin bir yönüyle nostalgik kategori bir yönüyle de ütopik kategori altına yerleştirilmesi mümkündür.

Müslüman bilim adamlarının modern dönemdeki çalışmalarının çoğunda moderniteden, sekülerleşmeden, kapitalizmden şikayet ve sızlanma psikolojisinin hakim olduğu söylenebilir. Bu psikoloji onları, genel olarak, gerçeklikten uzaklaştırmış ve “bizim asil medeniyetimiz” söylemiyle geçmişin abartılmasına hatta bazı durumlarda kutsanmasına yol açmıştır.

Elbetteki geçmiş eğrisiyle doğrusuyla bizim geçmişimizdir ve değerlidir. Ancak geçmişle, gelenekle ilişkinin sağlıklı kurulması gerekir. Benim bu konuda öteden beri önerdiğim üç basamaklı bir yaklaşım var. Geleneği ne ise o olarak, olduğu gibi tespit ve tasvir etmek, yani geçmişte ne olup bittiğini anlamak. İkinci, geçmişte olup biten şeylerin niye öyle olup bittiğini, arkaplanı, mantığı ve gerekçeleriyle birlikte kendi zemini içinde açıklamak. Bu açıklama faaliyeti son derece önemlidir ve esasen bugüne ışık tutacak, yol gösterecek olan da bu mantığın özüdür. Büyük

ölçüde fıkıh tarihi çalışması sayılabilecek bu iki aşamanın hakkı verildikten sonra gelen üçüncü aşama ise, geleneğin nasıl aktüalize edileceği üzerinde yoğunlaşmaktır. Bu yazının konusu olan fıkıhın aktüel değeri nedir sorusunun cevabı burada aranacaktır. Fıkıhın aktüel değeri konusunda hâlâ bir netlik sağlanamamış olmasının önemli bir sebebi, sözünü ettiğim ilk iki aşamanın hakkının verilmeyişidir.

Bunun yanında son yıllarda genel olarak dinin, özel olarak fıkıhın geleceği, konumu, işlevi ve hayata dahil olmasının imkanı üzerinde daha yoğunlaşmaya başlandığı söylenebilir. 06-07 Nisan 2019 tarihlerinde İSAV ve Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi işbirliğiyle “Modern Çağda Fıkıhın Anlamı ve İşlevi”¹ başlıklı ilmi toplantı bunlardan biridir.

4) Realist Rasyonalist

Yaklaşım: Bu yaklaşım, mevcut durumu, kimin sebebiyet verdiği bakmaksızın bir olgu olarak kabul eden ve gelenekten tevârüs edilen temel itikadi ve ahlaki zemine bağlı olarak, mevcut durumu, bütüncül bir sistematik üzerinden ahlaki zemine çekmeyi hedefleyen yaklaşımdır. Bu yaklaşımın diğer üç yaklaşımdan farkları olarak, gelenekteki görüşlerin, yeni bir perspektifle aktüalize edilmeden günümüze taşınamayacağı, gelenekteki görüşlerin bir bütün halinde günümüzde uygulanmasının mümkün ve doğru olmadığı, mevcut

durumun dikkate alınmamasının Müslümanları hayatın dışına iteceği gibi hususlar sayılabilir.

Realist rasyonalist anlayışa yakın durduğum için aşağıda “fıkıhın hayata dahil olmasının imkanı” başlığı altında söyleyeceklerim bir bakıma bu anlayışın açıklaması olarak kabul edilebilir.

III. FIKHIN HAYATA DAHİL OLMASININ İMKANI

Gerçekten köklü ve değerli bir geleneğe sahip olan bir Müslüman açısından fıkıhın hayata dahil olması arzusu doğaldır,

hatta bu yöndeki arzu ve talep olması gerektir. Bu arzu ve talebin sahihliği kuşku götürmez. Lakin bu arzu ve talebi yersiz, hatta zararlı bulanlar bir tarafa, bu arzunun gerçekleştirilme imkan ve biçimleri konusunda Müslümanlar arasında bir konsensüs oluşması da bir o kadar zordur. Burada kendimce doğru olan yolu, verimli bir tartışmaya yol açması ve zemin oluşturması umuduyla, genel hatlarıyla ifade etmeye çalışacağım.

En baştan belirtmeliyim ki,

ilişkin önerilerimi fazla ayrıntıya girmeden şöyle ifade edebilirim:

1) Değişeni, değişmekte olanı görmek. İnsanın doğası, fitratı değişmez ama toplumun yapısı, algısı, marufu değişir. Fıkıhı temsil edenler, fıkhi çözümler üretirken bu değişmeyi dikkate almak durumundadır. Neyi kastettiğimin anlaşılması bakımından bir iki noktaya işaret etmek isterim. Geçmişte, başlangıçtan Osmanlının sonlarında kadar, bütün fıkhi çözümler, çözümlemeler dârulislam şemsiyesi altında ve büyük ölçüde bu şemsiye dikkate alınarak oluşturulan teoriye göre üretiliyordu. Bugün Müslümanlar bir dârulislam şemsiyesi altında değil, milli devlet/ler içinde yaşıyor. Bu değişimin göz ardı edilmesinin bir dizi hatalı sonuçlara yol açtığı görülmüştür. Geçmişte fıkıh sivil alanda, fukahanın entelektüel faaliyetiyle üretiliyor, dârulislâmın kamu otoritesi, bireysel yönü baskın olan temel ibadetler ve haramlar dışındaki konularda mezhep denilen bir sistematik yapının üretimini dikkate alıyor ve uyguluyordu. Bu şemsiye altında toplumu, toplumsal ilişkileri düzenlemeye yönelik görüşlerin, ayet, hadis veya Müslüman ulemanın görüş birliği gibi referanslarının açıkça ve doğrudan kullanılması normal ve doğal kabul ediliyor ve yadırganmıyordu. Bugünkü toplumsal ve siyasal yapılarda ise, fıkıhçı iç bağlantısını sözü edilen kaynaklara atıfla oluştursa bile artık

görüşünü birtakım üst değerler ekseninde ve rasyonel temeller üzerine oturtup makul karşılanacak, en azından yadırganmayacak bir biçimde sunmak durumundadır. Birtakım ahlaki-insani ilkeler, adalet, canın, malın, neslin korunması gibi üst değerleri, fıkıhçı kendi içinde dinden temellendirse bile, doğrudan dine değil, bu makul ve objektif değerlere atıf yapmalı ve bu değerlerin korunmasının rasyonel yollarını önermelidir. Geçmişte olduğu gibi bugün de fıkıh sivil alanda üretim yapacak, fakat geçmişte siyasal otorite genellikle bir mezhebi esas alıp hukuki düzenlemeleri

temel ibadetler ve temel yasaklar dışında, geçmişte üretilen görüşler toplamı anlamında fıkıhın, olduğu şekliyle ve aynı gerekçelerle bugüne taşınması, doğru olmaması yanında, çeşitli sebepler yüzünden mümkün de değildir. Eskiden üretilmiş görüş, bugünkü problemi çözme yeteneğine sahipse bile bunu, yeni bir mantık veya teoriden hareketle bugünün fıkıhçısı yeniden üretmek durumundadır.

Fıkıhın hayata dahil hatta müdahil olması mümkündür. Bunu gerçekleştirmenin yollarına

Fıkıhın genel ilkelerinin, bazı kurallarının evrensel olduğu söylenebilir. Fakat fıkhi görüşlerin, çözümlerin, düzenlemelerin özü itibarıyla evrensel olduğu söylenemez. Bu tespit bütün hukuki çözümler ve düzenlemeler için geçerlidir. Bazı klasik fıkhi veya hukuki çözüm veya düzenlemelerin halen geçerli olabilmesi, bu tespite aykırı olmayıp, işlevsel olan şeylerin devamının aklın gereği olmasının bir sonucudur.

büyük ölçüde ona göre yapıyorken günümüzde, sivil alanda üretilen fıkıh, kanun yapıcılarının önüne alternatif çözümler olarak sunulacaktır. Burada kamu otoritesine/devlete/meclise verilen yetki hukuk yaratma değil, birtakım ortak değerler zemininde buluşmuş insanların düzenleme veya çözüm önerilerini kanun haline getirmekten ibarettir. Amaç bağcıyı dövmek değil de üzüm yemek ise, bunun makul yolu budur. Dindar camiada bir gün gücü ele geçirip, klasik fıkıhtaki hükümleri zorla uygulamaya sokma düşüncesinde olanların varlığı sır değil. Hatta bu iddianın dillendirilmesinin kimi çevrelerce “cesur dindarlık” sayıldığı da biliniyor. Ama dindar camianın, içinde yaşanan gerçekliği dikkate alan sağ duyulu ve gerçekçi kesimi, bunun “ham hayal” olduğunun farkında. Bu ham hayalden vazgeçmenin vakti çoktan geldi de geçti bile. Atalar ne güzel söylemiş: “Zorla güzellik olmaz”. “İslam gelecek dertler bitecek” veya “şeriat sorunlarımızı çözer” mantığını/ezberini artık terk etmek, ütopya peşinde koşup gerçeği ıskalamamak lazım. Bugüne dair yeni sözü, din ve şeriatın verileri üzerinden ve geleneksel birikimden hareketle fukaha söyleyecek, işe yarayan, sorun çözen görüşlerle arz-ı endam edecektir. Sözün illa yeni olması gerekmez, lakin hesabı objektif olarak verilebilir bir teori içinde fukaha tarafından yeniden söylenmesi gerekir.

Ufkumuza daha adil, daha ahlakî, daha insani, daha güzel bir ideal koyabiliriz. Daha iyinin, en iyinin arayışında olmak, hikmetin peşinde olmak sadece dînî değil aynı zamanda insanî bir görevdir de. Fakat bugüne ilişkin çözümlerimiz bugünün gerçeklikleri göz ardı edilerek yapılamaz.

Fukaha klasik dönemde hukuka uymanın gerekliliğini temellendirirken, fıkhi düzenlemelere uymayı, biraz da fıkıhın din ve şeriat verileri üzerinden yapılışını dikkate alarak, doğal olarak “itikât” gereği olarak temellendirmiştir. Müslüman hukukuna kendi istekleriyle uymayı taahhüt eden gayri müslim vatandaşların hukuka uymasını ise “iltizam” yani gönüllü üstlenme gereği olarak tavsif etmiş öyle temellendirmiştir. Günümüzde fıkıhın, dinleştirilmesinin gerisinde yatan sebeplerden birisi fıkha/hukuka uymanın geçmişte itikât gereği olarak temellendirilmiş olmasıdır. Burada cevap

aranması gereken sorulardan birisi de “Dinden ‘doğrudan ve açıkça’ meşruiyet devşirmeden, daha doğrusu din ve şeriatın değerleriyle alenen bağlantı kurmadan fıkıh yapmanın ve yapılan bu fıkha/hukuka uymanın imkanı nedir? sorusudur.

Diğer bir husus, geçmişte fukahanın kendi dönemlerinin algısını, marufunu dikkate alarak yaptıkları bazı tanımlar yerine, yeni tanımlar yapmanın gerekli olmasıdır. Mesela nikah tanımı, talak tanımı ilk akla gelenlerdir.

2) Gelenekle irtibatı sağlıklı kurmak. Müslüman bilim adamının, inandığı dinle, hatıta gelenekle bağını koparması

düşünülemez. Bu bağı koparmak kendini inkar ve düşünsel intihar anlamına gelir. Lakin bu irtibatın sahih yolunu bulmak gerekir. Modern dönem din düşüncesindeki en temel kusurlardan biri kanaatimce gelenekle sahih irtibatın kurulamayışıdır. Yukarıda bunun için anlamak, açıklamak ve aktüalize etmek şeklinde üç aşamalı bir yol önerdim. Artık fıkıh klasikleri de bu gözle okunmalı, değerlendirilmeli, Türkçeye çevrilecekse bu aşamalara riayet edilerek çevrilmelidir. Hiç de kolay olmayan aktüalize işi, klasik fukahanın soyutlama yoluyla ulaştığı üst değerler üzerinden, o değerleri gerçekleştirme mantığı ve yönteminden istifadeyle ve belki revize edilmiş ve geliştirilmiş bir ekol sistematığı içinde yapılmalıdır.

3) Bütüncül bir teori veya paradigma içinden konuşmak. Klasik mezheplerin her birinin başlı başına bir hukuk sistemi ve birer hukuk teorisi olduğu düşünülünce, benim ekol sistematığı olarak isimlendirdiğim şey ana hatlarıyla buna tekabül eder.

4) Fıkıhın, din ve şeriatle irtibatını ihmal etmeksizin fıkıhın esas itibariyle beşeri bir düşünme faaliyeti olduğunu gözden kaçırmamak. Gazzali'nin, nispeten farklı bir bağlamda da olsa, ifade ettiği gibi, fıkıh dünyevi bir ilimdir. Kutsal ile veya temel değerler ile bağı koparılmamışsa, fıkıhın dünyeviliğinden batılı

anlamda bir sekülerlik çıkmaz.

Fıkıhın genel ilkelerinin, bazı kurallarının evrensel olduğu söylenebilir. Fakat fıkhi görüşlerin, çözümlerin, düzenlemelerin özü itibariyle evrensel olduğu söylenemez. Bu tespit bütün hukuki çözümler ve düzenlemeler için geçerlidir. Bazı klasik fıkhi veya hukuki çözüm veya düzenlemelerin halen geçerli olabilmesi, bu tespite aykırı olmayıp, işlevsel olan şeylerin devamının aklın gereği olmasının bir sonucudur.

Fıkıh, din ve şeriat verileri üzerinden hareketle, içinde yaşanılan hayata bu verileri, bu verilere uygun biçimde veya hiç değilse aykırı/muhalik olmayacak şekilde uyarlama çabasıdır. Dolayısıyla öne sürülen içtihatlar/fıkhi görüşler, din olarak değil, genel olarak diğer insanlar tarafından özel olarak ise kanun koyucu veya ilgili kurumlarca makul kabul edilecek bir mahiyete sahip ve bir problemin çözümünde işe yarar alternatif görüşler olarak sunulmalıdır. Böylelikle, bir içtihadın hükümleşmesinin kendisine bağlı bulunduğu “siyasal tanıma” ve “sosyal tanıma” şartları da yerine gelmiş olacaktır².

5) Fıkıh ile modern hukukun yollarını kesiştirmek. Bugünün fıkıhçısı, yaptığı çalışmalarda, mutlaka meriyette olan mevcut yasalarla ilgi kurmalı, onun yanlış veya aksayan veya adil olmayan yönlerinin nasıl iyileştirileceğini düşünmelidir. Hukuki çözümler ve düzenlemeler, dini-din dışı

karşıtlığı ekseninde değil, doğru yanlış ekseninde serdedilir. Birçok hukuk fakültesinde İslam hukuku anabilim dalı açılması bu açıdan bir imkan olarak gözüксе de, bu dersin işlenişinin, görüştüğüm hocalarla sınırlı olmak üzere ifade edecek olursam, bu amaca hizmetten uzak olduğunu ve biraz gelişigüzel denilebilecek bir biçimde seyrettiğini söyleyebilirim.

6) Genel bir uzlaşma zemini oluşturmak. İstesek de istemesek de veya hoşlansak hoşlanmasak da ülkemiz maalesef dindar kesim ve laik seküler kesim olarak ikiye kategorize ediliyor. Gücü ele geçirenin ötekini nasıl sindireceğinin, söndüreceğinin hesabını yapması tüketici, yıpratıcı ve genel olarak boşuna enerji kaybıyla sonuçlanan bir süreç. Bunun yerine her iki kesimin de frekans ayarlaması yaparak birbirlerini duyacak hale gelmeleri ülkemiz açısından, ülkede bir takım temel insanî ahlaki değerlerin tahkim edilmesi açısından hayati öneme sahiptir. Bu ülkenin vatandaşları olarak aynı gemide olduğu bilinciyle daha adil, daha ahlaki bir zeminde buluşmak hedeflenmeli ve bu hedef başarılarak, her kesimin, uzlaşılan bu değerler zemini üzerinden önerisini sunması, fikirlerini söyleyebilmesi sağlanmalıdır.

Sonuç Yerine Tarih boyunca kendi şartları için olabildiğince adil ve insanî çerçevede birçok devlette uygulanmış ve bir anlamda rüşdünü ispat etmiş olan

fıkhın bugüne dair söz söyleme potansiyeli bulunduğundan kuşku duymuyorum. Gerçekten soylu bir geleneğin temsilcileri olarak genelde din bilginlerinin, özelde fukahanın, bir çok açıdan eksikleri, yanlışları, adaletsizlikleri olan bu çağa ilişkin söz söyleme potansiyeli vardır ve bu potansiyelin harekete geçirilmesi gereklidir. Lakin asıl mesele, bunun yolunun ve yordamının ne olduğudur. Bugün, çağdaş ekonomi, hukuk anlayışlarını, siyaset teorilerini bilip, belli ölçüde dikkate almadan bir fıkıhçının ikna edici bir şey söylemesi son derece zordur. Dolayısıyla fıkhın ve fukahanın öncelikli işlevi bugün, gerek hukuki, gerek siyasal, gerek ekonomik uygulamaları ve işleyişi, adil ve ahlakî bir zemine çekme yönünde olmalıdır.

Ufkumuza daha adil, daha ahlakî, daha insani, daha güzel bir ideal koyabiliriz. Daha iyinin, en iyinin arayışında olmak, hikmetin peşinde olmak sadece

dînî değil aynı zamanda insanî bir görevdir de. Fakat bugüne ilişkin çözümlerimiz bugünün gerçeklikleri göz ardı edilerek yapılamaz. Hayali kurgular sempatik görünebilir, bunların dile getirilmesi, duyulması insanın hoşuna gidebilir, ama gerçekliğe temas etmediği ve içinde yaşanılan şartlarda deneyimlenmediği için hayata dokunma, dahil veya müdahil olma şansı yoktur. İçinde yaşanılan gerçeklerin dikkate alınması gerektiğini öne sürmeyi, olanı meşrulaştırma veya sekülerleşme olarak yaftalamak, en hafif tabirle gerçeklerden kaçma çabası ve bir acziyet itirafıdır. Gazali'nin de dile getirdiği gibi, fıkıh dünyevi bir ilimdir ve esasen dünyayı insani, ahlakî, adil bir çerçevede düzenlemektir. Sekülerleşme iddiası, sadece tanrının veya genel olarak şeriatlerin en üst amacı olan maksatların gözardı edilmesi durumunda söz konusu olabilir. Bu maksatları bir teorik çerçeve içinde, imkan ölçüsünde gerçekleştirmeyi hedefleyen hiçbir çaba sekülerleşme olarak yaftalanmamalıdır.

Modern dönemde ilk içtihat çağrıları gündeme geldi. Bu içtihat çağrıları, Âkîf'in ifadesiyle söylersek, büyük ölçüde "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı, asrın idrakine söyletmeliyiz İslâmı" çağrısıydı. Ne yazık ki bu söylem, teorik bir kurgudan yoksun olarak dillendirildi. Elbetteki içtihat yapmak lazımdı, fıkhın fukahanın işi buydu. Ama içtihadın geleneksel birikimden kopmadan, belki yeni bir kurgu, yeni bir teori içinde yapılması gerekiyordu. Bunun başarıldığı söylene-meyeceği gibi, tam tersine bazı zararlı sonuçlarından söz edilebilir. Yeniden naslardan hareketle içtihat çağrısı, tabir caizse 1400 yıllık geleneği bypass edip sıfırdan başlamak şeklinde bir sonuca yol açtı. Ehl-i hadis zihniyetinin, hatta selefi zihniyetin sahne almasında teorik çerçeveye oturtulmamış bu içtihat çağrılarının ve bu yöndeki çabaların etkisi inkar edilemez. Bunun arkasından mevcut fıkıh usulü işletilerek günün sorunlarının çözülebileceği iddiası da bir yönüyle naslara yeniden dönmeyi destekleyen bir içeriğe büründü. İctihat çağrıları, daha sonraları makasid/mesalih içtihadı kisvesiyle yeniden sahne aldı. Sanki geleneksel düşüncenin ekseninde makasid/mesalih yer almıyormuş da biz makasid

eksenli içtihat yapacakmışız gibi. Tarihsele tecrübede, özellikle fıkıh alanını kastederek söylüyorum, bütün içtihat faaliyetleri, fukaha bunu gözümüze sokarak söylemiş olmasa bile, hep makasid/mesalih eksenlidir. Geçmişte, “Bütün şer’î hükümler kulların mesalihiyle temellenir.” mottosuna itiraz edecek ne bir mezhep, ne bir alim bulabiliriz. Bu ortak kabuldür. Ama bu mesalihin nasıl gerçekleştirileceğine iş gelince, bu iş, bakış açılarına, temel kabullere ve yöntemlere göre farklılık gösterir. Yani makasid/mesalih demekle iş bitmiyor, asıl mesele içinde yaşadığımız şartlarda, mesalihin hangi yöntemle, nasıl bir teori içinde gerçekleştirileceği meselesidir. Ez cümle makasid temelli içtihat çağrıları da, diğer içtihat çağrıları için söz konusu ettiğimiz, yönemsizlik ve teorısizlik illeti ile malüldür. Benzer şeyleri istihsanın ön plana çıkarılması için de söyleyebiliriz. Unutmamak gerekir ki genel olarak içtihat, özel olarak da içtihadın formları olan kıyas, istihsan ve ıstıslah, bir paradigmanın aparatlarıdır ve bir paradigma içine yerleştirilmeden kullanılmaları yanlış ve yanıltıcı sonuçlara götürebilir. Son 20-30 yıldan bu tarafa da, sözü edilen çabaların yetersizliği anlaşılmış olmalı ki, “fıkıh usulünün yenilmesi (tecdîdu usûli’l-fıkıh)” fikri ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımın temel kusuru ise, fıkıh usulünü, çözüm üretmenin yöntemi

olarak görerek yola çıkmış olmasıdır. Fıkıh usulü geçmişte, özellikle Hanefiler, genelde ehl-i rey açısından, büyük ölçüde sahih anlamın temellendirilmesi işlevini görmüş³, fıkıh bu çerçevede daha çok genel ilkeler, kurallar dahilinde bir fıkıh mantığı içerisinde yapılmıştır. Bu anlamda mezhepler, her biri birer hukuk mantığına, belli ilke ve kurallara ve yöneme sahip birer hukuk sistemi, birer teori/paradigma olarak ortaya çıkmıştır. Bugün de fıkıh üretiminin bir ekol sistematiği içinde olması gerekir. Burada yaptığımız gelenek ve ekol/mezhep vurgusu eski fukahanın kendi dönemlerinin şartlarını da dikkate alarak ürettikleri çözümleri olduğu gibi bugüne taşımak olarak anlaşılmamalıdır⁴.

Bugün Kelsenci bir hukuktan, Schmittçi bir hukuktan bahsedildiği halde, maalesef Ebu Hanifeci bir hukuktan, Maliki veya Şafiici bir hukuktan bahsedilememesinin sebebi, modern dönem aydın ve ulehasının, bir ekol sistematiği içinde imal-i fikr etmekten kaçınmalarıdır desek abartmış olmayız. Günümüzde genel çerçeve veya temel kabuller açısından mevcut ekollerden birine mensup olmakla birlikte bu ekole paradigmatic açılım getirebilen ve bu adla anılan kimsenin olmaması da yukarıdan beri söylediklerimizi doğrulayan bir gerçeklik olarak karşımızda durmaktadır. Konu budur.

Fıkıh bugüne bir şey söyleyecekse, önce kendini bir paradigmatic çerçeve içine konumlandırmayı başaran fakihlerin olması lazım. Küçümsemek veya değersizleştirmek için değil durum tespiti olarak söylemek gerekirse, bunun dışındaki çabalar bir teknisyenlik, bir “fıkıh teknisyenliği” olmaktan öte gitmez.

Dipnotlar

- 1 Bu çalıştayın metinleri “Modern Çağda Fıkıhın Anlamı ve İşlevi” adıyla basılmıştır. İstanbul 2000.
- 2 Bir içtihadın veya fıkhi görüşün hüküm haline gelmesinin ‘sosyal tanıma’ ve ‘siyasal tanıma’ şartlarına bağlı olduğuna ve bu şartların açılımına ilişkin bir değerlendirme için bk. H. Yunus Apaydın, “Şer’î Hükümün Tabiatı”, Modern Çağda Fıkıhın Anlamı ve İşlevi, Ensar Yayınları, İstanbul 2020, ss. 63-77.
- 3 Fıkıh usulünün işlevi hakkında bk. H. Yunus Apaydın, “Fıkıh Usulünün Yapısı ve İşlevi”, (Din ve Fıkıh Yazıları kitabı içinde), ss.161-183. Bu konuda ayrıca bk. H. Yunus Apaydın İslam Hukuk Usulü, ss. 26-29.
- 4 Mezhebin anlamı ve işlevi konusunda bir değerlendirme için bk. H. Yunus Apaydın, “Mezhep neye yarar”, (Din ve Fıkıh Yazıları kitabı içinde), ss. 69-81.